

POETIKA A FILOLOGIE

Tomáš Hoskovec

úvodní přednáška kolokvia
Poetický Cikháj v Brně

Využívám – pro někoho možná zneužívám – souběhu postavení jednak školitele hlavního organizátora, jednak zástupce garančního pracoviště, abych byt' pouhý lingvista, svou promluvou zahájil setkání poetické. Nebudu se dovolávat slavných příkladů z minulosti, kdy LINGVISTIKA a POETIKA spolu žily v jiskřivém *napětí* (to zní jistě lépe, než kdybych je uvedl do poklidného souladu), nýbrž prohlásím, že poetika a lingvistika jsou jedno a právě svou jednotou umožňují, aby poesie vůbec jiskřila. Chce-li kdo jedno slovo, kterým bychom lingvistiku a poetiku společně přikryli, nabízím výraz FILOLOGIE, neskrýváje potěšení z paradoxu, že onen pojem je pro mnohé nositelem rysů “šed’”, “prach” a “pavučiny”, pravého to opaku jiskření. Bud' me všichni, jak jsme tu shromáždili, sebevědomými filology. Otázka zní, odkud to sebevědomí brát. Začnu podmínkou nutnou (cituji sám sebe ve znění, jež dosud nevyšlo):¹

Lingvistika nebude sebevědomá, dokud se sama odhodlaně nechopí jazykového významu: nesmí jej delegovat logice ani ontologii, a už vůbec nesmí podlehnout svodům «pragmatické resignace», jež tvrdí, že místo zkoumání, co jazykový výraz znamená, stačí vyložit, kdy jeho užitím sklídím úspěch. [...] Poetika nebude sebevědomá, dokud se sama nechopí smyslu konkrétních textů: ten nelze delegovat žádné kulturologii, žádné sociologii, ani jej nelze opustit ve prospěch zkoumání, za jakých okolností je text uznán za estetický, případně literární. Naopak, kulturně-sociální rozměr, který hledání smyslu textu zcela přirozeně má, je nutné vnořit dovnitř vlastního jazykového zkoumání textů, protože jazyk *je* instituce kulturně-sociální.

Uvědomme si, že v citovaném místě místo poetiky může stát literární věda (tak tomu v původním textu shodou okolností je) stejně jako stilistika: při celostním filologickém pohledu jsou spory o hierarchické vymezení oněch disciplín stejně dětinské jako spor o to, zda je víc lékař chirurg, internista nebo psychiatr. Důležité je, že texty, jejichž smysl musí poetika dokázat vyložit, nejsou předem vymezeny jako básnické; jsou to texty vůbec. Přitom textem je pro nás i každá jen ústní promluva.

Co po podmínce nutné je pro filologické sebevědomí podmínkou postačující, neřeknu. Jednak upřímně nevím, jednak pevně věřím, že nic takového ani není: kdyby bylo, filologické sebevědomí by se dalo převést na něco jiného, a ztratilo by kouzlo jedinečnosti. Místo podmínky postačující zdůrazním, s čím musí sebevědomý filolog vystačit: s tím, s čím musí vystačit i sebevědomý básník, s jazykem. Otázka zní, co všechno jazyk je — a jak jej adekvátně uchopit.

Své osobní filologické sebevědomí čerpám z dovednosti důsledně pracovat s jazykem po způsobu funkčně strukturálním. V mejnstrímu literárních badání má STRUKTURALISMUS daleko horší zvuk než filologie. Filologické pavučiny zůstávají při vši své nezajímavosti respektovány co stará kvalita, z níž se sluší občas něco vytáhnout a blýsknout se tím, že já ještě vím, že to vůbec je. Zato ke strukturalismu se stavíme spíš tak, že je přece dávno dokázáno, že vůbec není možný; aspekt funkční se pak mnohdy ani nedostane přes badatelův práh rozlišitelnosti.

Četné argumenty proti strukturalismu prozrazují nepochopení a lenost. Tak třeba slavný veletoč, že systémové spojení *signifiant* a *signifié* vlastně ani nelze uchopit, protože každé *signifié* může být zároveň i *signifiant* pro něco jiného, naprosto přehlíží, že smyslem znaku

¹ Mezitím už vyšlo (autor 2010a), ba vyšlo i podrobné rozvedení oněch thesů (autor 2012).

není přejít od *signifiant* k *signifié*, ale vymezit se jistou hodnotou (*valeur*) vůči jiným znakům. Žel o hodnotě znaku se mejnstrimovému studentovi v mejnstrimové úvodní přednášce dostane často jen takového poučení, že pes je pes, protože není kočka, kuň, strom ani člověk.

Tedy připomeňme, že znaková hodnota psa je dána souběhem jeho výskytu v mnoha různých definičních oborech, mezi jinými {pes, kočka, slepice, králík, prase}, {pes, liška, vlk, jezevec, medvěd}, {pes, fena, štěně}, {pes, čokl, hafan, podvrat'ák, pejsánek, psisko}, {pes, bouda, zahrada, dům}, {pes, hájovna, myslivec}, {pes, saně, Eskymák}, {pes, pán}, {pes, flákač, dříc, sviňa}, kde všude nabývá pes v opozici k jiným členům téhož definičního oboru jisté hodnoty specifické, přičemž vůči oborům {pes, fena, štěně} a {pes, čokl, hafan, podvrat'ák, pejsánek, psisko} má pes zároveň i jistou hodnotu generickou, podobně jako nabývá generické hodnoty, jistě odlišné, vůči oboru {chrt, ohař, jezevčík, ovčák}; dále získává pes zvláštní hodnoty v oborech {pes, život, smrt}, {pes, věrnost, zuřivost}, {pes, počasí}, {pes, roh, patník}, {pes, starý, učení}. Vše, co bylo dosud uvedeno, jsou definiční obory znakových hodnot v systému pevně ukotvené a aplikované v tolika konkrétních textech, že představují objektivní jazykovou skutečnost *sui generis*. Vedle toho lze v jediném konkrétním textu vytvořit definiční obor *ad hoc*, na příklad {pes, Baskerville}, či {pes, Faust}, přičemž stane-li se příslušný text dostatečně známým, mohou i takové obory nabývat – v různé míře, rozuměj: pro různé kolektivy téhož jazyka, vymezené specifickou textovou zkušeností – povahy systémové.

Celá ta psí rozcvička, již jsme si právě dopřáli, chce ukázat, že strukturalismus nejsou žádné extravagantní postupy, nýbrž techniky práce s jazykem, jaké běžně užíváme, jenom je jinak konceptualizujeme, či pohříchu vůbec nekonceptualizujeme.

Funkční pojetí strukturalismus zdůrazňuje, že struktúrní popis se nesmí omezit na samoúčelnou inventarizaci prvků a útvarů jazyka: musí reflektovat, že všechny ty v jazyce vyčlenitelné prvky a útvary jsou účelové prostředky, jež slouží dvojčinnému cíli, vytvářet i přijímat texty (komunikáty). V důsledku toho patří do struktúry jazyka nejen fonologie (včetně větné prosodie), lexikon (včetně slovtvorby) a gramatika (co větné usouvztažnění), ale též textové normy, jež řídí jazykové chování, totiž produkci i interpretaci textů. Oněch norem je obrovské množství a pro jejich uchopení nemá lingvistika žádný hotový aparát: musí se prozatím spokojit s tím, že je popisuje v rozptýlených glosách.² K čemu naopak už disponujeme dobrými prostředky, to jsou mnohé jevy často vydávané za mimotextové — a často používané co další argumenty pro nemožnost, či omezenost strukturalismu. Souvisí to s otázkou, čím je konkrétní text konkrétní.

Konkrétnost textu se neomezuje pouze na materiální distribuci jazykových útvarů (včetně prosodie, se kterou důsledně pracujeme vždy, tedy i v případě psaných projevů).³ Konkrétnost textu je dána především tím, které definiční obory, v nichž jazykové znaky nabývají svých hodnot, se při jeho produkci a interpretaci aktualizují. V potenci abstraktního systému sice patří jeden jediný jazykový znak do mnoha definičních oborů zároveň (příklad dává psí rozcvička předvedená výše), v konkrétním textovém výskytu však patří vždy do jediného z nich (což se nevyklučuje s tím, že různí účastníci téhož textu mohou též znak chápat v různých oborech). Existují pravidla – textová, čili jazyková pravidla – pro vyvolání (aktualizaci) i potlačení (virtualizaci) definičních oborů: opírají se o hierarchie definičních oborů a pracují s dynamikou významů, totiž s tím, že jednotlivé významové rysy se v průběhu textu ve vzájemné interakci skládají do sématických konfigurací.⁴ Které z mnoha různých pravidel

² Příklady dává autor (2008), který zároveň zdůrazňuje, že se onoho úkolu musí chopit právě filologie, a to dřív než se ho zmocní ideologové.

³ Je pravda, že evropské jazyky (mimo ně situace nebude zásadně odlišná, ale zůstaňme opatrní) disponují velmi omezenými prostředky pro grafické zachycení prosodie. Je ale též pravda, že evropská textová (jazyková) kultura s tím krásně umí žít: píšeme podstatně jinak než mluvíme a textové strategie psaného projevu (i ty patří k normám, jež lingvistika musí nově uchopit co předmět vlastního studia) reagují právě na prosodická omezení psaného projevu; příklady dává autor (2012).

⁴ Úkol je řešitelný a technický aparát k tomu nabízený je dokonce i elegantní. Záměr takto pracovat

se skutečně uplatní, závisí na zvycích a postojích (tedy opět na normách) jazykového společenství, v němž je text konkrétně uplatněn. Výchozí nastavení oněch norem pojmáme jako situační ukotvení a žánrové zařazení textu.

V této chvíli už můžeme říct, čím poetika, ten historicky naplavený chaos literátských vědomostí, celostní filologii láká: uchovává obrovské množství textových norem, onoho vlastního předmětu filologie. Poetik je mnoho, každá doba a škola měla svou vlastní; v lepším případě ji sepsala, v ideálním případě jich sepsala i několik různých, ve št'astném případě se alespoň jedna z nich dochovala. Dochované poetiky jsou rozličné a různorodé, každá cítí jinou potřebu něco vyzdvihnout *uerbis expressis*, každá nevyhnutelně mnoho důležitého mlčky přechází, implicity to pokládajíc za samozřejmé. Nesnažme se tradiční poetiky systematizovat: čerpejme z nich podklady a podněty pro systémy vlastní.

Jak? Vezměme vážně Jana Mukařovského, průkopníka strukturální poetiky, a vezměme ho vážně jako filologa. Odhod' me všechnu tu ontologii poetična a estetična, kterou z něho vybírá současná literární věda, líná – či zakrývající bezradnost před úkolem – rozebírat literární díla, totiž rozebírat texty vůbec. Mukařovského myšlenka uchopit celé básnické dílo (vlastně uchopit jakýkoliv text, neboť každý může být ne-li na básnické dílo povýšen, tedy alespoň do básnického díla zapracován) jako znak není nosná tím, že nabízí nový ontologický status poesie, nýbrž tím, že dává nové možnosti, nové techniky filologické práce. Dílo je tedy znak, systémové spojení výrazu a obsahu. U díla přitom snáze než u izolovaného slova uznáme, že úkolem strukturální filologie není přejít po znaku z jedné strany (výraz) na druhou (obsah), nýbrž popsat jeho hodnotu, znakovou hodnotu. Tu stanovujeme diferenčně, porovnávajíc daný znak s jinými znaky. A jak jsme viděli v úvodní psí rozcvičce, zásadní je zvolit definiční obor těch jiných znaků, s nimiž vyšetřovaný znak porovnáváme. Tradičně známe jeden definiční obor, v němž dílo, text-znak porovnáváme s jinými díly, texty-znaky, a to žánr: jistě není náhoda, že žánr je v jinak velmi proměnlivých historických poetikách položkou nápadně stálou. Porovnávat text s texty v rámci žánru snad nějak umíme. Dokonce i víme, jak opovážlivé, ne-li přímo zapovězené je porovnávat texty napříč žánry, kdy své srovnání nemáme o co opřít: ctít definiční obor je závažné a závazné. Zdá se tedy, že stačí jen naučit se při takovém porovnávání myslet navíc na to, že text je znak.

Text je však mimořádně složitý jazykový znak a jeho jedinečnou hodnotu v rámci žánru můžeme stanovit často jen velmi hrubě, pokud vůbec. A tu nám Mukařovský ukazuje nové cesty k novým definičním oborům: porovnávejme zadaný text-znak s texty-znaky, které z něho vytvoříme tak, že v něm – *ceteris paribus* – obměníme jednu, či několik málo jazykových složek. Mukařovský zdůrazňuje, že každá složka je potenciálně relevantní, žádnou nelze předem vyloučit, ani nemá smysl chtít je třídít podle povahy: syntagma může změnit metrum, lexém má charakteristiku jak sémantickou, tak fonologickou, gramatická kategorie větné kongruence dokáže přispět k tematické výstavbě díla tím, že zapojí, či naopak nezapojí čtenáře do děje. Zároveň je ale jasné, že nemůžeme vzít v úvahu všechny složky: je jich příliš mnoho a lidská psychosomatická kapacita i toho nejrafinovanějšího čtenáře je prostě omezená. A tu přicházejí na pomoc staré, metodologicky neujasněné poetiky a z nevyčísleného množství potenciálně relevantních složek jazykového díla vybírají neutříděný soubor těch, na které doba a kultura básníková (případně čtenářova, neshoduje-li se s básníkovou) byla zcela jistě citlivá.⁵ Obměňujme zkoumané dílo ve složkách příslušnou poetikou výslovně sledovaných

při strukturálním rozboru textu lze dobře doložit od prvních prací Jana Mukařovského, aktuální aparát vytvořil o víc než půl století později François Rastier. Ukázky postupu podává autor (2010b), který předvádí, jak lze současnými prostředky uskutečnit dávný Veltruského záměr zevšeobecnit Mukařovského sémantické gesto.

⁵ Nevyplývá z toho, že ona doba a kultura nemohla být citlivá ještě na další složky. Bud' me vděční

a vyšetřujeme rozdíly takto vytvořené: hodně se tak přiblížíme dobovému porozumění i spolehlivě znesamozřejmíme, a tudíž ozřejmíme porozumění současné.

Pokud se komu v tomto okamžiku vybaví Mukařovského sémantické gesto, totiž uvědomělý výběr několika konkrétních položek z prakticky neomezené nabídky možných, budu šťastný. Mukařovský jím vystihl podstatu strukturální sémantiky o půlstoletí dřív, než se ustanovila: uznáváme-li, že při diferenčním zkoumání jazykového znaku vyplývá jeho hodnota z definičního oboru, v němž jej zkoumáme, potřebujeme uchopit i jednotlivé definiční obory co objektivní jazykové skutečnosti. Garantem objektivity je textová norma a textové normy jsou ze své podstaty jazykové. Definiční obory, jež pokládáme za samozřejmé (a mnozí pouze takové uznávají za jazykové), jsou samozřejmé jen proto, že jsou pevně zakotveny v naší textové zkušenosti, takže pohotově dovedeme předvést text (či náznak textu), v němž se příslušný definiční obor uplatní. Pokud takovou zkušenost nemáme, norma pro nás neplatí a definiční obor nevznikne.

Soudobý český mluvčí nemůže neznat slovo *vyžle*, protože se ve škole učí co pravopisná zvláštnost. Zůstane-li jeho textová zkušenost na úrovni školní výuky a společenského konsumu, bude pro něho *vyžle* patřit jen do definiční domény “hubený”, v lepším případě ještě “mladý”, ne však do domény “pes”, protože takové textové spojení nebude mít odkud znát. Nabude-li však vlastní prací čtenářskou zkušenost s českými texty XIX století, přijde mu pro znak *vyžle* doména “pes” samozřejmá.

Textové, čili jazykové normy jsou dynamické, takže jeden každý text může vytvořit normu ad hoc, a je-li onen text dostatečně vitální, znalost textové normy jím vytvořené se stane samozřejmou znalostí jazykovou.

Vitalita textů historicky též souvisí s poetikou: poetika tradičně stanovovala texty vzorové, jejichž znalost se vyžadovala, a proto se i učily. Výuka textům v soudobém školství ještě přežívá, o vitalitě textů však mnohem víc rozhodují jiné síly, temné síly reklamy a mediální infozábavy. Nedovedu odhadnout, kolik mých současníků skutečně četlo *Psa baskervilleského* (sám jsem četl bez valné chuti, vlastně z povinnosti), jsem přesvědčen, že mnohý viděl v televizi některé z jeho četných zfilmování, a kdo neviděl, slyšel, když se mluvilo, co bylo v televizi, případně si všiml, když pročítal televizní program: televize mocně určuje, které texty, která jazyková spojení se dostanou do oběhu a udrží se v něm. Z těchto důvodů pokládám definiční obor {pes, Baskerville} za dostatečně podepřený textovou zkušeností,⁶ tedy za dostatečně jasnou součást jazykového systému — na rozdíl třeba od oboru {písmo, Baskerville}. Z druhé strany sice nepochybuji, že každý maturant se učil o Goethově *Faustu*, bojím se však odhadnout, kolik z nich ho též četlo, a opravdu netuším, u koho zůstala v čtenářské zkušenosti i vzpomínka na to, že Mefisto se k Faustovi připojí nejprve co černý pes. Obávám se proto, že definiční obor {pes, Faust} bude mít silně omezenou platnost, nicméně úvahou, již jsem právě předvedl, jsem jej aktualizoval přinejmenším u vás, kteří mě teď posloucháte.

Charakterizoval jsem poetiku jako historicky naplavený chaos literárských vědomostí. Jak se to vůbec má s její historičností? Nepřipadá nám poetika co historická záležitost nakonec jen proto, že v současnosti, totiž pro soudobou tvorbu texty deklarované jako poetika nevznikají? Anebo vznikají a my v nich žánr poetiky pouze nedovedeme rozpoznat?

Stále ještě vznikají, či přinejmenším si i v podmínkách soudobé kulturně-společenské praxe dovedeme představit, že by mohly vzniknout manifesty nové básnické tvorby. Ty jsou zcela jistě poetikami, protože říkají, na které textové normy jejich tvorba dbá, případně též, na které dbát odmítá. Jistě však i nová tvorba dle nového manifestu dbá na mnoho dalších textových norem, o kterých manifest ani nemluví. V poetikách historických je tomu stejně: některé vznikly též co básnický manifest (Horatius), většina jich ale vznikla z dvojediného

alespoň za ty, o kterých pozitivně víme.

⁶ Opravdu stačí čistě registrační zkušenost, že něco takového je, aniž tušíme, co to je: spoustu jazykových útvarů – bohužel – používáme prostě proto, že se používají, nestarajíc se o jejich význam.

praktického důvodu, spojujícího výuku školní mládeže se společenskou kritikou dobové tvorby (Quintilianus); i ony výslovně uvádějí jen některé textové normy z těch mnoha, které skutečně uznávají. Filolog studující jazyk své vlastní, či jemu blízké kultúry se v tomto ohledu nijak zvlášť neliší od filologa o materiálovém zázemí v dobách a kulturách vzdálených, případně přímo zaniklých: oba stojí před stejným úkolem konstruovat nakolik jen možno exhaustivní soubor norem osvětlujících produkci a interpretaci textů z jim příslušných oblastí, oba musí pochopitelně reflektovat texty, jež o textových normách své doby pojednávají, pro oba je ovšem nejvyšším zdrojem textových norem vlastní dobová textová praxe.

Vyzdvihnu jeden rys, jež budoucí, totiž ta nyní potřebná poetika musí nutně splňovat, má-li být objektivní (doložitelná) a exhaustivní: musí vždy být poetikou nějakého uvědoměle sebraného korpusu textů, lhostejno zda školy, módy, proudu, hnutí, či textů spojených časem, místem nebo okolnostmi vzniku. Korpus je základním definičním oborem, v němž texty diferencně vyšetřujeme: vymezuje, co vůbec se může stát předmětem srovnávání. I historické poetiky byly korpusové. Pokud se nám nyní zdá, že mnohé z nich objasňují šmahem veškerou tvorbu své doby, je tomu nejspíš proto, že ona doba jiné texty než ty, které odpovídaly její poetice, pro budoucnost ani neuchovávala.⁷

Shrňme dosud objasněné. Přestože existuje nemálo děl at' již záměrně autorsky, či pozdější tradicí důvodně nazývaných «poetika», zůstává poetika úkolem pro přítomnost. Ten úkol zní: co nejuplněji uchopit soubor norem, jež řídí produkci a interpretaci textů v jistém [textovém] diskursu, uchopeném nebo uchopitelném co [textový] korpus.⁸ Takto uchopená poetika zapadá do filologické revoluce — a usurpujme si ten termín, jež by bylo opravdu škoda nechat napospas filosofům: do skutečného lingvistického obratu filologie, kdy vlastním předmětem filologické práce (i lingvistického zkoumání) se stávají textové normy. Takto uchopená poetika reaktualizuje strukturalismus co historický program diferencního stanovování hodnot jazykových výrazů i útvarů tím, že konkretizuje definiční obory, v nichž lze měnit různé složky jazykového útvaru,⁹ aby vynikla hodnota těch složek, jež jsou v daném textu skutečně užity. Takto uchopená poetika představuje úkol pro budoucnost, to jest úkol pro nás přítomné. Nevybudujeme ji ani systematizací poetik historických ani stanovováním jejich společných jmenovatelů. Historické poetiky ctíme co svědectví o konkrétních normách spojených s užíváním konkrétních jazykových prostředků. Budoucí poetiku však stanovujeme na podkladě soustavného studia textové praxe toho kterého jazykového společenství. K tomu dvě závěrečné poznámky:

- V souvislosti s reaktualizací strukturalistického programu upozorněme na inherentní pojmově-noetické úskalí, na něž onen program naráží: znak, ústřední pojem, ba «definiční

⁷ Mnohému se při slově korpus ze všeho nejdřív vybaví velké národní jazykové korpusy, kam denně tečou celé náklady novin a kam bez výběru odchází veškerá produkce řady velkých nakladatelství. Jsou to hodně zvláštní korpusy, dobře dokumentující dobový prostor veřejného slova, leč nesnadno použitelné pro poetickou/stilistickou/literární analýsu. Vezměme pro začátek raději menší literární korpusy, tradičně stavěné – pro nedávná staletí – na proudech a generacích, pro dávnější pak na celých kulturních obdobích. A vítejme, že i takové se nyní co zvláštní subkorpusy do velkých národních korpusů začleňují.

⁸ Při produkci i interpretaci textů působí stejné normy, rozdíl spočívá jen v orientaci badatelova pohledu. Zaměření na produkci s sebou nese i zaměření na texty, jež zatím nejsou a teprve vzniknou, což nás opravňuje, ba nutí dát vedle «uchopený» též «uchopitelný».

⁹ Útvarem zde prostě označujeme jazykový výraz vysoké složitosti: větu, výpověď (situačně ukotvenou a žánrově zařazenou) i celé básnické dílo (jehož situační ukotvení spočívá především v zapojení do konkrétního uměleckého diskursu). Takzvaným «útvarem národního jazyka» ve smyslu funkčně vymezených systémů v jazyce pojímaném co systém systémů říkáme variety.

*čistě, ale
v přítomnosti
normy je
i její
málokdy
kombinována
s historickou*

Frýd

znak» evropského strukturalismu, je pojem původu filosofického. Filologie o něj s filosofií zápasí. Jde o spor – abychom citovali filosofické klasiky – antagonistický a doufat v přátelské urovnání mezi oběma obory by bylo naivní. Strukturální filolog musí zaujmou pevné stanovisko, a to buď neustále bojovně zdůrazňovat, že binární jazykový znak nemá nic společného s ontologickým statutem aliquid stat pro aliquo, jenž filosofy tolik fascinuje: po této cestě šli Bally, Sechehaye, Karcevskij, Frei, Benveniste, Coseriu, Greimas, kteří zdůrazňovali, že ve znaku jde o systémovou hodnotu, nikoliv o kontingenci dvou «aliquidů»; nebo mluvit rovnou o hodnotě jazykového prostředku (výrazu, útvaru), stanovované vzhledem k jeho [textovým] funkcím a k normám kladeným na jeho [textové] užívání,¹⁰ a pojmu znak vůbec nepoužívat, případně používat důrazně mimoontologicky: tak postupovali Mathesius, Havránek, Trnka, Mukařovský.¹¹

- Rozhodnutí něco dělat s sebou nese i rozhodnutí nedělat přemnoho jiného. Když už jsme si co sebevědomí filologové vyjasnili, že poetika je velký úkol pro přítomnost, který přispívá k řešení té vůbec nejdůležitější lingvistické otázky, totiž jak se v konkrétním textu konkretizuje jazykový význam do jedinečného smyslu,¹² nerozptylujme se úkony a úvahami, které se kolem poetiky předvádějí jen ze zvyku. Jmenovitě pak je žádoucí oslyšet filosofické sirény a programově se nezabývat Aristotelovou *Poetikou*: jeho *mimésis* nám v otázkách významu a smyslu, ani funkcí, norem a hodnot nijak nepomůže, ba u vědomí toho, jak aristotelské pojetí vztahu věcí ve světě, jejich odrazů v lidské mysli a jejich vyjádření v lidské řeči (*De interpretatione* I, 16a) na půltřetího tisíciletí zablokovalo adekvátní uchopení jazykového významu, měli bychom si na analogickou slepou uličku dát bedlivý pozor. Máme v Evropě od antiky po klasicismus řadu historických poetik, které o textových normách své doby říkají mnohem víc. A nejvíc se o textových normách stejně dozvíme studiem textové praxe.

POST SCRIPTVM. Sebevědomý filolog může, a je-li mu to věcně příslušné, dokonce musí mít na Aristotelovu *Poetiku* názor. Dávám k úvaze několik bodů. Nejdříve vezměme vážně, kam tento text v corpus Aristotelicum patří: mezi spisy politické (spolu s *Rétorikou* a *Politikou*), čili do pojednání o tom, jak ovlivňovat lidské společenství; tento diskurs osvětluje, jakých textových funkcí si bude i jakých si nebude všímat. Dále uvažme, co víme o genesi a uchování aristotelských textů, abychom daný dokument zařadili do správného žánru: nedochovaly se ani spisy «exoterické», určené ke zveřejnění a šíření, ani soupisy «faktografické», svod vědomostního materiálu, nýbrž jediné texty «esoterické», určené pro výuku, a to v různém stupni rozpracování od posluchačských poznámek z přednášek téměř improvizovaných po učitelovy monografie téměř hotové; to nám z jedné strany dovoluje nehledět k pasážím, jež neodpovídají výkladovému klíči, který jsme se rozhodli sledovat (běžně tak v *Poetice* přeskakujeme pasáže gramatické, které nedávají smysl a věcně jsou chybné), to by nás z druhé strany ale mělo varovat, at' se na žádný výkladový klíč příliš nevážeme (i slavná *mimésis* by v dalším rozpracování mohla být opuštěna co zbytný, či pomocný pojem a celý princip dělení nahrazen něčím jiným). A konečně mějme odvahu uchopit Aristotela jako prvního helénistu. Helénismus se rodí z překvapení, že současnost už není pokračováním [funkcí, norem a hodnot] minulosti: byl-li archaický řecký svět vlastně jen úspěšným překonáním potíží temné doby a svět klasický zas dovršením potenciálu světa archaického, pak helénistický svět vidí, že tradičními hodnotami už nežijeme a žít ani nemůžeme. Aristotelés byl z prvních, kdo si to jasně uvědomili. Dívejme se na jeho *Poetiku* právě v tomto světle.

¹⁰ Zdůrazněme, že text je pro nás jak psaný, tak mluvený, čili každá promluva je text.

¹¹ Právě Mukařovskému vděčíme za to, že je-li už znak – značně opoždě – v pražském ohnisku funkčně strukturální filologie použit, je užít pro celé básnické dílo. Mukařovský nepopírá, že i u takového znaku lze uvažovat o ontologické referenci (k nějakému složitému souboru znalostí a postojů), leč to vše dává do závorky, vymeziv negativně vůči tomu estetickou funkci jako vlastní prostor pro diferencování stanovování hodnoty.

¹² Více o tom autor 2012, 2012s,p.

Aristotelovi překážejí staré textové normy, kde poetika rovná se literatura vůbec a literatura je jenom to, co má metrum, tedy je v jazyce vázaném (například též věštba). Do literatury tedy nepatří žánry řeč, dialog, historie (= výsledky zkoumání), bajka. Aristotelovi to vadí, hned ze začátku se nad tím výslovně pozastavuje a nezůstává jen u toho: o řeči [veřejné] pojedná ve svém politickém diskursu zvláště, a to způsobem, jež lze aplikovat i na dialog a historii (přítomný mlčící posluchač je pro dialog do řeči vtažen, pro historii z ní naopak vytěsněn), kdežto bajka, která Aristotela nezajímá, zůstává v antice literaturou mimo literaturu, dokud nedojde zbásnění (připomeňme si krásné svědectví z Platónova *Faidóna*); antický román za Aristotela ještě ani nebyl. Mimesis je při tom všem jen prostředek, jak navzdory staré normě učinit předmětem literatury i žánry, které dobově literární nebyly; k poukazu na podstatu umění neslouží.

Uvnitř té ještě dle starých norem úzce pojaté literatury, vymezené ozvláštňením vázané řeči, platí úzké propojení tematiky, žánru a metra: epos šíří hexametrem zjevenou pravdu, drama v jambickém trimetru kombinovaném s metry chorickými zvnějšíšuje prožitek jedincův, lyrika metry nejrůznějšími předává různé osobní výzvy. Uvedenou funkční normu eposu potvrzují charakteristické rysy žánru jako přítomnost Mús a vůbec jejich role (garantují pravdu, kterou co bohyně – na rozdíl od básníka – znají neomylně), či vazba na mytologické příběhy (uznávaly se za pravdivé), nemluví o povinné hexametričnosti věštek (promlouvá jimi bůh). Živost oné normy dokládá fakt, že když se řecká filosofie konečně odváží zveřejňovat své poznatky, píše lékařské, matematické či astronomické eposy. I toto Aristotelovi výslovně vadí: škoda že nedoceníme, jak buřičské (a nepravdivé) je jeho tvrzení, že historie sepsaná veršem by zůstala historií. Že naznačená funkční norma dramatu, totiž objektivizace jedincova prožitku se nevyklučuje s tím, co o dramatu píše *Poetika*, nechávám laskavému posluchači, tedy čtenáři, aby si rozmyslel samostatně; zde upozorním jen na to, že právě v Aristotelově době se attické divadlo pomalu mění z divadla aktuální tvorby na divadlo osvědčeného repertoáru (toho si mistr ze Stageiry nicméně nevšímá). Podívejme se zato společně na nepřítomnost lyriky v *Poetice*. Ta chybí jiným způsobem než kómedie: neztratila se, neboť nikdy nebyla přítomna. Aristotelés pro ni nemá ani společný název ani společné vymezení: je to prostě, co zbude z poesie, když se odmyslí drama a epos; adekvátní souhrnné označení by v té době znělo nejspíš melika. Funkční vymezení, jak jsem je naznačil výše – a to předání osobní výzvy chápeme hodně široce: spadá pod ně oslovení boha dithyrambem, pajánem i jiným hymnem, stejně jako oslava héra epiníkiem, zapřísahání osudu epithalamíem, či prosba k poutníkovi vyjádřená náhrobním epigramem –, se jasně míjí s politickým diskursem Aristotelovým, takže v *Poetice*, pojaté spolu s *Rétorikou* co studium nástrojů pro ovlivňování obce slovem, nemá místo, neboť neslouží k ovlivňování obce. A je tu ještě jedna dobová okolnost: zmizení původní řecké lyriky je jevem obecně helénistickým. Helénistická filologie, která záslužně zakonservovala archaické eposy (zakonservovala ve smyslu “uchovala” i “umrtvila”, takže oživení žánru, o něž usilovala, se nepovedlo) a která záslužně zkatalogizovala klasické drama (spoléhajíc na to, že dostatečně žije v divadle nyní již repertoárovém), si se starou lyrikou nevěděla rady: adresný apel «politický» byl v novém mocenském uspořádání řeckého světa životu nebezpečný, funkce náboženské se staly formálními, svátky a hry zkomercializovaly. Helénismus starou lyriku radikálně opouští (ponechávaje si z ní jen ukázky metrických schémat co filologickou zajímavost) a vytváří lyriku novou, zcela odlišnou. Aristotelés je souputníkem a vlastně spoluvykonavatelem tohoto obratu.

Snad jsem dostatečně naznačil, co s sebou nese rozhodnutí poznávat poetiku, soubor textových norem, z dobové textové praxe – a že jde o činnost dostatečně vzrušující na to, abychom i vykřičený text filosoficky hrdě četli filologicky.

.....

BIBLIOGRAFIE zde není a z povahy věci ani být nemůže. Přednáška je úvodní, exhortativní, manifesto-
vá. Program, jež ohlašuje, je tak pevně ukotven ve vývoji evropského strukturalismu, že jeho biblio-
grafické odkazy – strukturované a anotované – vydají na samostatnou publikaci (autor ji jednou sku-
tečně vydá). Podpírat jednotlivými odkazy jména zde záměrně nahodile zmíněná, případně záměrně
nahodile naznačená, nemá smysl. Autor se omezuje na několik samovztažných odkazů k textům, kde
o věci píše víc a kde jsou i jisté záměrně nahodilé bibliografické náznaky. Post scriptum přirozeně
předpokládá znalost antické literatury, primární i sekundární.

AUTORÉFÉRENCES

- Hoskovec, Tomáš. 2008. “Od významu v jazyce ke smyslu v textu. O dobrodružství strukturalistické cesty”. *Slovo a slovesnost* LXIX/2008 (1–2), 110–130. Ústav pro jazyk český, Praha.
- Hoskovec, Tomáš. 2010a. “Celostní filologie jako program (na příkladu baltistiky)”. *Casopis pro moderní filologii* XCII/2010 (1–2), 10–17. Ústav pro jazyk český, Praha.
- Hoskovec, Tomáš. 2010b. “Jiří Veltruský (1919 – 1994), paralelní cesta životem a sémiotikou”. *Theatralia* XIII/2010 (2), 4–23. Masarykova universita, Brno.

- Hoskovec, Tomáš. 2012 [sic!]. “La linguistique textuelle et le programme de philologie englobante”. *Verbum* xxxii/2010 (2), 193–218. Presses universitaires de Nancy.
- Hoskovec, Tomáš. 2012s [sous presse]. “Strukturalismus dnes. Starý projekt jazykově-znakového uchopení díla a nové možnosti strukturální sémantiky”. In *Jan Mukařovský dnes*. Konference PLK a ÚČL AV ke 120.výročí narození Jana Mukařovského, pořádaná 14–15.xi 2011.
- Hoskovec, Tomáš. 2012p [à paraître]. “Une école de Prague en cache d’autres : le phénomène du foyer pragois de structuralisme fonctionnel”. *La Linguistique*